

FODOR ISTVÁN

(1943. SZEPTEMBER 9. – 2021. ÁPRILIS 3.)

Fodor István¹ Zentán született 1943-ban, majd a család a háború után a Szolnok megyei Kengyelre, később pedig Törökszentmiklósról költözött. Az általános iskola alsó tagozatát Kengyelen, a felsőbb osztályokat és a gimnáziumot már Törökszentmiklóson végezte el, és itt is érettségizett 1962-ben. Utána rögtön megkezdte egyetemi tanulmányait Moszkvában, a Lomonoszov Egyetemen, ahol történelem–régészet szakos hallgatóként már nagyon korán elragadta a szkiták, szarmaták, hunok káprázatos világa és gazdag régészeti öröksége. Ebben természetesen jelentős szerepe volt neves tanárainak, mestereinek, Borisz Nyikolajevics Grakovnak, V. N. Csernyecovnak és Nyikolaj Jakovlevics Merpertnek is, akik mederbe terelték magyar hallgatójuk tudományos érdeklődését.

Az egyetemi évei, az ott szerzett szakmai és emberi kapcsolatainak nemcsak személyes pályáját határozták meg, de nyugodtan mondhatjuk: a modern őshazakutatás és korai magyar történelmekutatás elmúlt fél évszázadát is. Rendkívül széles kapcsolatrendszerének köszönhetően a teljes orosz nyelvű régészeti szakirodalmat képes volt követni, és az új leletekről, illetve eredményekről is az elsők között értesült a magyar kutatók közül. Aktív kapcsolatainak volt köszönhető, hogy a sztyeppeti, Volga-vidéki leletek bekerültek a magyar kutatásba.

Friss diplomával helyezkedett el 1967-ben Magyar Nemzeti Múzeumban, ahol – végigjárva a múzeumi ranglétrát – haláláig dolgozott. 1978-ban lett a Középkori Osztály vezetője, 1986-ban pedig az intézmény főigazgatójának nevezték ki, ezt a pozíciót 1993-ig, leváltásáig töltötte be. 1993-ban címzetes főigazgatói címet kapott.

Fodor István a régészet mellett értő olvasója és művelője volt a nyelvészetnek is. Jól ismerte a finnugor nyelvészeti elméletek alapjait, releváns véleménye volt a nyelvészet kutatástörténetéről és annak eredményeiről is. Széles körű tájékozottságát kiválóan hasznosította a régészeti, történeti kérdések vizsgálatában is. Hajdú Péter nyelvészprofesszorral szoros emberi és szakmai

II. Erzsébet angol királynő és férje, Fülöp herceg fogadása a Magyar Nemzeti Múzeumban 1993. május 5-én (a Fodor család archívumából)

Károly walesi herceg és Diana hercegnő megtekintik a *Korona* című kiállítást a Magyar Nemzeti Múzeumban 1990. május 9-én (a Fodor család archívumából)

kapcsolatban állt, és közösen dolgoztak fontos történeti kérdéseken.

Nyelvészeti érdeklődését jelezte az is, hogy egyetemi évei alatt három évig turkológiát is tanult a moszkvai Keleti Nyelvek Intézetében.

Munkáját számos elismeréssel jutalmazták: a bolgár állam fennállásának 1300. évfordulójára kapott minisz-

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum tanulmánykötetet jelentet meg 2024-ben, amely tartalmazza dr. Fodor István teljes körű bibliográfiáját, továbbá a munkásságának szakmai értékelését, valamint egykori tanítványai és pályatársai tisztelő tanulmányait.

teri díj (1981), a Corvina Kiadó nívódíja (1982), Móra Ferenc-díj (1994), a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztje (1997), a Magyar Rádió nívódíja (1999), Széchényi Ferenc-emlékérem (2002), Bercsényi-emlékérem (2003, Törökszentmiklós), Pedagógus Szolgálati Emlékérem (2008), kitüntetés a tatár kultúra területén végzett tevékenységeért (2010, Oroszország), Hajdúdorog díszpolgára (2002), Pedagógus Szolgálati Emlékérem (2008), továbbá a Miskolci Egyetem tiszteletbeli doktori (doctor honoris causa) címét kapta meg (2013).

Természetesen nemcsak a saját tudományos munkássága volt kiemelkedő, de igen jelentős volt tudományszervezői tevékenysége is. Három nemzetközileg is jegyzett régészeti szakfolyóirat főszerkesztője volt: *Archaeologiai Értesítő*, *Folia Archaeologica* és *Communicationes Archaeologicae Hungaricae*. Tagja volt az Ásatási Bizottságnak és az MTA Régészeti Bizottságának is.

Munkássága jelentős részét tette ki a nemzetközi tudományos közélet, számos nemzetközi szervezetben funkciót is vállalt: Baltisztikai Intézet, Szláv Régészeti Unió Állandó Bizottsága, az eurázsiai sztyepei népek kutatási koordinációjára alakult bizottság, Societas Uralo-Altaica, Tatár Tudományos Akadémia, Finnugor Kongresszusok Nemzetközi Bizottsága, Magyar–Orosz Történet Szakbizottság, ICOM, a Magyar–Ukrán Történet Szakbizottság társelnöke volt, a Széchényi Casino Hagyományőrző és Művelődési Társaság elnöke, Magyar Múzeumok Szövetségének elnöke, a Nemzeti Kulturális Alap múzeumi kuratóriumának tagja. Részt vett a Középkori Eurázsiai Nomádok című nemzetközi konferenciasorozat elindításában és működtetésében.

Fodor István régészként szerencsés korosztályhoz tartozott, pályája indulását és teljes pályafutását a magyar régészet jeles kutatói kísérték. Még ismerte a megelőző generációk legfontosabb kutatóit, akiknek mindig is tisztelettel adózott, környezetében pedig olyan pályatársak voltak, akik – vele együtt – saját korosztályuk nemzetközileg is elismert kutatói lettek. E közösség szemlélete, kutatói színvonala alapvetően határozta meg a fiatal régész pályájának indulását.

A múzeumi munka már pályája elején a terephez kötötte azzal, hogy résztvevője lett az 1960-as évek végén induló, a nemzetségi és ispánsági központok kutatását célzó projektnek. Számára a terepi munka nagyon fontos volt, alkatilag is kiválóan alkalmas volt erre, és ott valóban elemében érezte magát.

Számos lelőhelyen kutatott, de a legfontosabb helyszínre csak közel tíz évvel pályakezdése után talált rá: 1977-ben a hajdúdorogi korbácsnyél lelőhelyét keresve kötötte életét egy hajdúvároshoz, Hajdúdoroghoz, ahol közel negyven éven át kutatott. Tizenöt lelőhelyen végzett feltárást a dorogi határban, a korai magyar temetőket évente minimum egy nagy nyári ásatással kutatva, de sokszor év közben is végzett kisebb-nagyobb terepi munkákat. Otthonosan mozgott Dorogon, mert valóban otthon érezte magát, de nemcsak a terepen, hanem a dorogiak között is. Igen komoly tiszteletet vívott ki a helybeliek körében, amit elsősorban rendkívül közvetlen és természetes viselkedésének, továbbá hatalmas tudásának köszönhetett. Számos tudományos népszerűsítő előadásban mutatta be a helybelieknek kutatási eredményeit, de arra is gondot fordított, hogy a városnak legyen egy helytörténeti gyűjteménye is, ahol a dorogiak láthatják a feltárásokon előkerült leleteit és megismerkedhetnek lakóhelyük múltjával. Elismerve a városért kifejtett erőfeszítéseit, Hajdúdorog 2002-ben díszpolgári címmel jutalmazta a település múltjának kiváló kutatóját.

Hajdúdorog nekünk, egykori szegedi régészhallgatóknak is fontos és kihagyhatatlan hely volt legalább annyira, mint a kicsiny tanszéki szoba a bölcsészkar harmadik emeletén, ahol szerda esténként és csütörtökönként, a hajnali Trogmayer-óra után összegyűltünk, hogy meghallgassuk Fodor tanár urat, aki e két helyszínen képezte, formálta tudásunkat, személyiségünket, így az évtizedek során neve nemcsak Doroggal, hanem a szegedi régészhallgatókkal is összeforrott.

Fodor István nemcsak arra törekedett, hogy elhozza és beépítse a hazai kutatásba a keleti régészet eredményeit. Ugyanilyen fontosnak tartotta azt is, hogy magukat a leleteket is Magyarországra hozza. Így sikerült többek között a híres kínai agyaghadzsereg kiállítását megszerveznie 1988-ban, ezzel Budapest lett London után a második európai város, ahol bemutatták a szobrokat. Nagy sikerű volt az ukrainai múzeumok anyagából készült, *Őseink és rokonaink* című kiállítása is (1994), amely tizenegy oroszországi múzeum anyagából válogatva mutatta be azokat a népeket, amelyekkel magyar eleink kapcsolatban álltak a keleti sztyeppéken vagy az Urál vidékén.

A legnagyobb és legfontosabb általa szervezett kiállítás azonban a millicentenáriumi ünnepekre megrendezett „...Őseinket felhozád.” A honfoglaló magyarság

című nagyszabású régészeti kiállítás volt (1996), mely a Magyar Nemzeti Múzeum mindmáig egyik leglátogatottabb tárlata volt (négy százhuszonöt ezren tekintették meg). Később nagyszabású európai körútra is elvitték a honfoglaló magyarság legszebb leleteit, így jutott el a remek tárlat Bolognába, Milánóba, Caenba, Toulouse-ba, Madridba és Turkuba is, ahol ugyancsak nagyszámú látogatót vonzott. A kiállításához kiadott magyar és angol nyelvű tanulmánykötet és katalógus a korai magyar történet kutatásának máig egyik legfontosabb műve.

Fő kurátora és rendezője volt a rendkívül látványos *Ősi halotti maszkok* című kiállításnak a Nemzeti Múzeumban (2013), amely arra is kereste a választ távoli, szibériai rokon és nem rokon népek maszkjainak bemutatásával, hogy az ősmagyaroknál meglévő szokás vajon honnan származott.

Kevesen tudják, milyen hatalmas munkát végzett Fodor István az 1990-es évektől 2000-ig a második világháborúban Szovjetunióba hurcolt magyar műkincsek felkutatásában, amit 1994-től miniszteri biztosként vezetett. De nem elégedett meg azzal, hogy a magyar műkincseket visszahozza hazánkba, ezt a munkát is nemzetközi szintre emelte, és másokkal együtt kezdeményezője lett a kárt szenvedő országok összefogásának, a *Spoils of War* című nemzetközi folyóirat létrehozásának.

Fodor István egész pályája során a Magyar Nemzeti Múzeumhoz kötődött, de mellette ugyanilyen erős szálal kapcsolódott másik munkahelyéhez, a szegedi József Attila Tudományegyetemhez, ahol 1974-től 2008-ig régészhallgatók generációit oktatta. Igaz barátjával, Trogmayer Ottóval közösen hozták létre újra 1989-ben a Régészeti Tanszéket. Az Egyetem és a Móra Ferenc Múzeum által közösen működtetett tanszék vezetését 1997-től nyugdíjazásáig (2008) látta el.

Az egyetemen eltöltött harmincnál is több év eredményeként a hazai régészet történetébe új fejezetként írta be magát a szegedi régészeti iskola, melynek igazi alakítója volt Trogmayer Ottóval együtt. A szkítáktól a késő középkori terjedő időszak tantárgyait oktatta, a szakirodalom, a leletanyag magas szintű ismerete jól párosult az otthonról hozott, a paraszti életmódban gyökerező tudásával, természetes intelligenciájával, fantasztikus memóriájával, és nem utolsósorban érzékeny pedagógusi vénájával és a diákokkal szembeni empátiájával, emberségességével. Az elmélet és a gyakorlat összhangjában gyökerezett a szegedi iskola legfőbb jel-

legzetessége, ami nagyon sokáig egyik legfontosabb ismérve volt az ott diplomázóknak, megkönnyítve ezzel generációk elhelyezkedését a pályán.

Mivel pedig az őstörténet-kutatást egész munkássága alatt komplex tudományként értelmezte és művelte, Szegeden az Altajisztikai Tanszékkel, Zimonyi Istvánal közösen elindították a magyar őstörténeti speciális képzést (1990), ahol később több közös tanítványuk szerzett PhD-fokozatot.

A szegedi egyetemen szegedivé is vált, és mindig fontosnak érezte, hogy jelen legyen a város kulturális életében, nemcsak mint a fővárosból rendszeresen „leutazó” egyetemi tanár, hanem mint olyan kutató, aki sok-sok szállal kötődik a városhoz és a város szellemi életéhez. Tudományos és tudományos népszerűsítő előadásokat tartott a Móra Ferenc Múzeumban és az egyetemen, számos kiállítás megnyitását vállalta, és több alkalommal publikált fontos tanulmányokat a város legendás folyóiratában, a *Tiszatájban* is.

Szegeden kívül még számos hazai és külföldi felsőoktatási intézményben volt állandó vagy vendégoktató: 1974–1990 között az ELTE Finnugor Tanszékén finnugor őstörténetet, 1987–1991 között az ELTE Régészeti és Segédtudomány Tanszékén magyar és finnugor őstörténetet, valamint a népvándorlás kor régészetét, 1996–1997-ben a PPTE-n őstörténetet tanított, 2011-től Árpád-kori, középkori és újkori kurzusokat tartott a Miskolci Egyetemen is. 1980–1986 között Łódź és Lublin egyetemén, 2005-ben Göttingenben finnugor régészeti és őstörténeti előadásokat tartott, 2008–2010-ben Ufában Közép-Európa régészetéről, 2011-ben Perm-ben pedig Magyarország régészetéről tartott kurzust.

Munkássága és személye tudományos szempontból szintetizáló volt. A magyar régészet Pósta Béla, Móra Ferenc és László Gyula nevével fémjelezhető nemes hagyományait követte néprajzi, a napi életre koncentráló régészeti látásmódjával. Tárgyi tudása, anyagismerete és a korszak szakirodalmának magabiztos ismerete kiváló elemzővé és egyúttal magas szinten szintetizáló kutatóvá is tette. Személyében egyesült a legmagasabb szintű akadémiai tudományosság, a kiemelkedő műveltség, a nagyon erős néprajzi szemlélet, a nyelvészet iránti elkötelezettség, és nem utolsósorban a tudomány és a tudomány népszerűsítése iránti elkötelezettség. Mindez csak nagyon kevés hazai régésznek volt sajátja.

Tudományos eredményeinek köszönhetően Fodor István a korai magyar történelem kutatásának egyik

legfontosabb szereplője volt. Közel háromszáz tétel szerepel a neve mellett a publikációs listán, köztük tizennégy könyv, számtalan szerkesztett kötet és nagyon sok közlemény. Ami azonban kiemeli a nemzetközileg is magasan jegyzett magyar kutatók közül, az a tudomány-népszerűsítő munkássága. Remek nyelvezetű, élvezetes, sokszor rendkívül szórakoztató stílusban megírt népszerűsítő munkáinak köszönhetően valóban a legszélesebb közönséghez jutottak el a korai magyar történelemmel kapcsolatos tudásanyagok. Fodor István ezt a – mások által kevéssé értékelt – műfajt nagy szeretettel művelte, személyiségéből fakadóan is lubickolt benne, ennek köszönhetően a magyar honfoglalás sok tucat fontos és látszólag apró kérdését tudta olvasmányosan bemutatni az olvasóknak a legnépszerűbb napi- és hetilapokban is.

A legismertebb műve a „*Verecke híres útján...*” (1975), mindmáig az egyik legfontosabb, legismertebb régészeti szakkönyv, amely közérthető stílusával valóban hatalmas közönséggel ismertette meg a magyar őstörténet rejtélyes évezredeit, a honfoglalás menetét és számos részletkérdését. A könyv hetvenötezer példányban jelent meg, és aligha van olyan iskolai vagy fiókkönyvtár, amelyben legalább egy – rongyosra olvasott – példány ne lenne megtalálható. Nem véletlen, hogy két átdolgozott kiadást is megért még a kötet néhány éven belül.

Fodor István mindig tökéletesen tudott alkalmazkodni a beszélgetőtársaihoz, képes volt megtalálni a hangot az angol királynővel ugyanúgy, mint egy egyszerű idős bácsival valamelyik ásatásán. Kellemes csevegés közepette kísérté II. Erzsébetet a Múzeum fölépcsőjén a magyar koronához, és lenyűgözte a történetével. A brit királynő, majd később a walesi hercegi pár látogatását dokumentáló fotók tanúsítják: számára a világ legegyszerűbb és legtermészetesebb dolga volt az előkelőségek figyelmét elnyerni. Mert a képek arról is tanúskodnak, hogy mondandójával valóban sikerült foglyul ejtenie a vendégeit. Mi, akik személyesen ismertük, efelől meg vagyunk győződve.

A sziporkázóan szórakoztató, de olykor finom, más-kor éles iróniája mellett is mindig tudta, meddig mehet el anélkül, hogy sebet ejtsen. Ragyogó történetmesélő volt, akinek anekdotáit sokáig őrzi még emlékezetünk, miként sudár tartását, a napi kötelező rutinos eleganciáját is. Anekdotáinak köszönhetően a hazai és nemzetközi régészet kevéssé ismert pillanatait ismerhettük meg, ráadásul igen gyakran humoros tálalásban.

Fodor István számára a szakmaiság alapkérdés volt. Az amatőrizmus – különösen a tudományban felbukkanó kontárság – hol csak szórakoztatta (és olyankor a hallgatósága is remekül szórakozott), hol bosszantotta, hol pedig arra készítette, hogy a tudomány mezején tegye helyükre a gombamód szaporodó áltudományos elméleteket. A szakmaiság mellett mélyen elkötelezett tudós volt tehát, amit nemcsak hallgatóitól, de pályatársaitól és minden kutatótól is elvárt.

Fodor István kiváló oktató volt, akitől nemcsak tudást és hivatást kaptunk. Sokan és sokat köszönhetünk neki, sokunk pályáját segítette az egyetem elvégzése után is.

Magam éppen 1987-ben, az egyhónapos dorogi ásás-lapátolás után döntöttem úgy, hogy szintén régész leszek, és egy évre rá már hallgatója voltam Szegeden. Neki is köszönhető, hogy már az egyetemen az avar továbbélés – akkor még egyáltalán nem elfogadott – kérdésével kezdtem foglalkozni. Fodor István biztatott a diákköri konferencián való részvételre, az ő remek és velős jellemzésének köszönhettem azt is, hogy komoly anyagi segítséget jelentő Népköztársasági ösztöndíjat kaptam, ahogy egyetemi éveim egyik legértékesebb hónapját is ő szervezte: Garam Éva és Kiss Attila gyakornoka lehettem, és az ország első számú múzeumában nemcsak hogy szabadon mozoghattam, de az egykori kertészházban (ma Geraldine Auguszt cukrászda) is lakhattam. Később ő kért fel oktatónak az általa vezetett tanszékre, ahol mandátumának lejártáig oktathattam. 2018-ban pedig, amikor a Nemzeti Múzeumban kaptam állást, természetesen nekem is kijárt a csipkelődő, de szeretetteljes gratuláció, amellyel leplezni igyekezett, mennyire jó érzéssel tölti el, hogy három egykori szegedi tanítványa került szinte egyszerre három fontos munkakörbe a Múzeumban. Nem leplezhette, mert valóban büszke volt a tanítványaira. Talán büszke lenne arra is, hogy az egykori nyíregyházi főiskolai hallgatóból lett tanítványa ma az általa is huszonegy éven át szerkesztett folyóirat szerkesztőségét vezeti. A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai és a *Folia Archaeologica* szerkesztőbizottsága nevében búcsúzik:

Szalontai Csaba
Magyar Nemzeti Múzeum
szalontai.csaba@mnmu.hu